

Universiteit
Leiden
The Netherlands

De Bilderbergconferentie van 1963: een onofficieel diplomatiek instrument van Nederlandse Atlantici?

Bloemendal, Albertine

Citation

Bloemendal, A. (2019). De Bilderbergconferentie van 1963: een onofficieel diplomatiek instrument van Nederlandse Atlantici? *Leidschrift*, 34(oktober: Diplomatie buiten haar boekje. New Diplomatic History door de eeuwen heen), 87-105. Retrieved from <https://hdl.handle.net/1887/3180778>

Version: Publisher's Version
License: [Leiden University Non-exclusive license](#)
Downloaded from: <https://hdl.handle.net/1887/3180778>

Note: To cite this publication please use the final published version (if applicable).

De Bilderbergconferentie van 1963: een onofficieel diplomatiek instrument van Nederlandse Atlantici?

Albertine Bloemendal

Op 14 januari 1963 gaf de Franse president Charles de Gaulle een persconferentie die de trans-Atlantische betrekkingen flink onder druk zette. De Gaulle sprak namelijk een Frans veto uit over de toetreding van het Verenigd Koninkrijk (VK) tot de Europese Economische Gemeenschap (EEG). Daarnaast verwierp hij het Amerikaanse voorstel om de Franse nucleaire macht in een trans-Atlantische ‘Multilateral Force’ te integreren.¹ Beide projecten werden actief door de Amerikanen gestimuleerd en werden van groot belang geacht voor de versterking van het Westen in de context van de Koude Oorlog. De deelname van de Engelsen aan de EEG was kort daarvoor door president Kennedy zelfs gepresenteerd als een essentiële stap op weg naar de verwezenlijking van zijn ‘*Grand Design*’ voor de trans-Atlantische betrekkingen: een Atlantisch partnerschap tussen de Verenigde Staten enerzijds en een verenigd Europa anderzijds.

De persconferentie vormde niet alleen een frontale aanval op president Kennedy’s ‘Atlantisch Partnerschap’ en een ondermijning van de bondgenootschappelijke solidariteit, maar herbergde ook een expliciete verwerping van het Amerikaanse trans-Atlantische leiderschap in zich.² De Gaulle vergeleek de Engelse toetreding tot de EEG met een Amerikaans paard van Troje dat het Europese project sterk zou verankeren in een Atlantische gemeenschap onder Amerikaans leiderschap en liet er geen twijfel over bestaan dat zijn Frankrijk hier geen deel van wenste uit te maken. Toen Charles de Gaulle ruim een week later – op 22 januari – ook nog een vriendschapsverdrag met Duitsland ondertekende, begonnen ze zich in Washington nog meer zorgen te maken. De Amerikanen vreesden dat Duitsland zich wellicht bij het recalcitrante Frankrijk aan wilde sluiten om gezamenlijk het Atlantische leiderschap van de Amerikanen te tartten.

¹ CVSE, ‘Press Conference held by General de Gaulle (14 January 1963)’. https://www.cvce.eu/en/obj/press_conference_held_by_general_de_gaulle_14_january_1963-en-5b5d0d35-4266-49bc-b770-b24826858e1f.html, geraadpleegd 3-9-2019.

² G. Martin, ‘General de Gaulle’s Challenge to the Atlantic Community, 1958-69’, in: V. Aubourg en G. Scott-Smith, *Atlantic, Euratlantic, or Europe-America?* (Parijs 2011) 84-102: 85.

De Gaulle's acties creëerden dan ook hevige spanningen in de trans-Atlantische relatie die het bondgenootschap in een existentiële crisis dreigden te storten.³

Over Charles de Gaulle, zijn weerstand tegen de Britse toetreding tot de EEG en zijn destabiliserende rol in de trans-Atlantische betrekkingen is reeds veel geschreven vanuit een traditioneel diplomatiek perspectief.⁴ Dit artikel zal echter ingaan op niet-statelijke actoren van Nederlandse bodem die in 1963 een centrale rol speelden in de organisatie van de Bilderbergconferentie en er bewust voor kozen een onofficieel diplomatiek forum – de Bilderberg Conferentie van 1963 in Cannes – te gebruiken om de trans-Atlantische spanningen die waren ontstaan als gevolg van de Franse acties te mediëren, terwijl zij hun eigen Atlanticistische diplomatieke

³ G. Lundestad, *The United States and Western Europe since 1945. From 'Empire' by Invitation to Transatlantic Drift* (Oxford 2003) 123.

⁴ Voor een uitgebreid overzicht van academische literatuur over dit onderwerp zie G. Martin, 'General de Gaulle's Challenge to the Atlantic Community, 1958-69', in: V. Aubourg en G. Scott-Smith, *Atlantic, Euratlantic, or Europe-America?* (Parijs 2011) 84-102 85; S. Reyn, 'Atlantis Lost. The American Experience with De Gaulle, 1958-196' (dissertatie, Universiteit Leiden, 18 december 2007); E.R. Mahan, *Kennedy, De Gaulle and Western Europe, 1955-1963* (Chapel Hill 2002); F. Bozo, *Two Strategies for Europe. De Gaulle, the United States and the Atlantic Alliance* (Lanham 2001); C. Cogan, *Oldest allies, Guarded Friends. The United States and France Since 1940* (New York 1994); F. Costigliola, *France and the United States. The Cold Alliance Since World War II* (New York 1992) 118-159; J. Newhouse, *De Gaulle and the Anglo-Saxons* (New York 1970); H. Kissinger, *The Troubled Partnership. A Re-appraisal of the Atlantic Alliance* (New York 1965); S. Hoffmann, 'De Gaulle, Europe and the Atlantic Alliance,' *International Organization* 18 (1964) 1-28. Een uitzondering betreft het boek *Informal Alliance*, waarin Thomas Gijswijt ook enige pagina's aan de conferentie in Cannes besteedt als onderdeel van zijn bredere onderzoek naar de ontwikkeling van de 'Bilderberg Group' van 1952 tot 1968 als onderdeel van een 'informele alliantie', zie: T. Gijswijt, *Informal Alliance*, 237-245. In het boek *Reframing the Diplomat* (Leiden 2017) ga ik ook reeds in op de onofficiële dimensie van deze episode van de trans-Atlantische betrekkingen als onderdeel van een bredere studie naar de diplomatieke rol van Ernst van der Beugel in de naoorlogse trans-Atlantische betrekkingen. Dit artikel betreft echter een verder uitgewerkte *case study* van deze Bilderbergconferentie, waarbij specifiek wordt ingegaan op de rol van de Nederlandse kerngroep die in 1963 aan het roer stond van het Europese Bilderbergsecretariaat, waarmee deze groep onder andere door haar 'agenda-setting' rol, relatief veel invloed kon uitoefenen op de vormgeving van deze bijeenkomst.

doeleinden nastreefden.⁵ Hiermee zal dit artikel dus juist de onofficiële dimensie van deze episode uit de trans-Atlantische diplomatieke geschiedenis belichten.

Dat de onofficiële dimensie lang onderbelicht is gebleven in de diplomatieke geschiedenis, kan voor een belangrijk deel worden verklaard door de populariteit van het in de introductie van deze uitgave reeds aangehaalde Westfaalse perspectief, dat de natiestaat en haar formele vertegenwoordigers als uitgangspunt neemt voor de bestudering van de diplomatieke geschiedenis. Binnen dit kader wordt de ‘diplomaat’ meestal primair gedefinieerd door zijn/haar formele relatie tot een natiestaat: een diplomaat is iemand die officieel geaccrediteerd is om als de formele vertegenwoordiger van een bepaald land te op te treden.⁶

Om ook de informele dimensie van het diplomatieke proces aan de bestaande historiografie toe te voegen, stelt dit artikel dat een meer functionele definitie van de ‘diplomaat’ – als iemand die een diplomatieke rol vervult, of hij/zij dit nu formeel doet in opdracht van een natiestaat of niet – ons in staat stelt beter recht te doen aan de diplomatieke werkelijkheid, ook in de Koude Oorlog. In dit artikel zullen relevante

⁵ In het boek *Reframing the Diplomat* (Leiden 2018) ga ik ook reeds in op de onofficiële dimensie van deze episode van de trans-Atlantische betrekkingen, maar dan als onderdeel van een bredere studie naar de diplomatieke rol van Ernst van der Beugel in de naoorlogse trans-Atlantische betrekkingen. Dit artikel betreft echter een verder uitgewerkte *case study* van de Bilderbergconferentie van 1963, waarbij specifiek wordt ingegaan op de rol van de bredere Nederlandse kerngroep die in 1963 aan het roer stond van het Europese Bilderbergsecretariaat, waarmee deze groep relatief veel invloed kon uitoefenen op de vormgeving van deze bijeenkomst. Over de relatie tussen Nederland en de Bilderbergconferenties heeft Thomas Gijswijt in meer algemene zin geschreven in: T. Gijswijt, ‘The Bilderberg Group and Dutch-American Relations’ in: H. Krabbendam, C.A. van Minnen en G. Scott-Smith, *NL-USA. Four Centuries of Dutch-American Relations* (Amsterdam 2009). Hierin wordt de conferentie van 1963 echter slechts kort genoemd. In ‘Informal Alliance’ besteedt Gijswijt ook enige pagina’s aan de conferentie in Cannes als onderdeel van zijn bredere onderzoek naar de ontwikkeling van de ‘Bilderberg Group’ van 1952 tot 1968 als onderdeel van een ‘informele alliantie’, zie: T. Gijswijt, *Informal Alliance*, 237-245. Hierbij ligt de nadruk echter weer niet op de rol, strategie en het perspectief van de Nederlandse Atlantici.

⁶ G.A. Pigman, *Contemporary Diplomacy. Representation and Communication in a Globalized World* (Cambridge 2019) 19.

diplomatieke actoren dan ook worden geïdentificeerd aan de hand van Kenneth Weisbrode's beschrijving van de diplomatieke geschiedenis:

'[The] history of diplomats focuses on people who perform diplomatic roles, which means anyone who imparts to himself or herself the role of intermediary for reasons beyond his or her own individual interests. They need not serve or represent states, although many do. They must, however, serve a set of interests, a cause or a collective unit above and beyond themselves, and which in some way involves the crossing of borders and the inter-relationship of political entities.'⁷

Deze definitie maakt een meer holistische benadering van het diplomatieke proces mogelijk, door ook de diplomatieke activiteiten van private actoren in het reeds bestaande, grotendeels Westfaalse, narratief te integreren. Het maakt hierbij niet uit of deze private actoren op eigen initiatief of in samenwerking met een natiestaat opereren.

Naast een breder begrip van relevante diplomatieke actoren, pleit dit artikel ook voor een inclusief begrip van relevante diplomatieke ruimtes. In zijn boek *Modern Diplomacy* definieert Ronald Barston 'diplomatic space' als de 'setting within which diplomacy and foreign policy are carried out'.⁸ In orthodoxe benaderingen van de diplomatieke geschiedenis wordt ook de bestudering van diplomatieke ruimtes vaak beperkt tot de ruimtes die passen binnen het Westfaalse model, zoals ambassades, ministeries, de vergaderruimtes van formele internationale organisaties en dito (top)conferenties.⁹ Door de bestudering van een onofficieel diplomatiek forum – de Bilderbergconferentie van 1963 – illustreert dit artikel waarom een breder begrip van relevante 'diplomatic spaces' nodig is, om het diplomatieke proces goed te kunnen doorgronden.

Een *case study* van de Bilderbergconferentie van 1963 illustreert tevens hoe de grenzen tussen het professionele en private leven van formele – door natiestaten geaccrediteerde – diplomaten in werkelijkheid bijzonder vaag zijn. In het geval van de Bilderbergconferentie was het namelijk zo dat er ook formele diplomatieke vertegenwoordigers deelnamen aan deze

⁷ K. Weisbrode, 'The Task Ahead', <http://newdiplomatichistory.org/the-task-ahead/>, geraadpleegd op 13-9-2019.

⁸ R.P. Barston, *Modern Diplomacy* (New York 2014) 39.

⁹ Zie bijvoorbeeld: Barston, *Modern Diplomacy*; G.R. Berridge, *Diplomacy. Theory and Practice* (New York 2010).

bijeenkomsten. Hoewel er weinig reden is te betwijfelen dat zij waren uitgenodigd vanwege hun formele functies, deden zij dit echter officieel in privécapaciteit. Dit toont aan dat ook het privéleven van formele diplomaten relevant is om te bestuderen teneinde het diplomatieke proces – ook wel getypeerd als ‘*the peaceful management of international relations*’ – goed te kunnen doorgronden.¹⁰

Deze reconstructie van de Bilderbergconferentie van 1963 is grotendeels tot stand gekomen op basis van bronmateriaal afkomstig uit private archieven, waaronder het archief van de Bilderberg Meetings, het archief van de Ford Foundation en de privé-correspondentie van betrokken actoren.¹¹

De Bilderberg Meetings

Over de Bilderberg Meetings bestaan veel complottheorieën. Recent hebben deze bijeenkomsten alsmede de organisatie en de individuen erachter echter ook aandacht gekregen van academici, hetgeen heeft geleid tot een aantal nuttige studies op basis van gedegen archiefonderzoek.¹² Hierdoor kunnen

¹⁰ P. Barber, geciteerd in J. Black, *A History of Diplomacy* (Londen 2010) 12.

¹¹ De Ford Foundation is een Amerikaanse private filantropische instelling die onder andere de Bilderbergconferenties hielp financieren. Voor de rol van de Ford Foundation in de internationale betrekkingen zie: I. Parmar, *Foundations of the American Century. The Ford, Carnegie, & Rockefeller Foundations in the Rise of American Power* (New York 2012).

¹² Met name Thomas Gijswijt en Ingeborg Philipsen hebben uitgebreid onderzoek gedaan naar de ontstaansgeschiedenis en de institutionele ontwikkeling van de Bilderbergconferenties. Zie bijvoorbeeld: T. Gijswijt, *Informal Alliance. The Bilderberg Group and transatlantic relations during the Cold War, 1952-1968* (Londen 2019); I. Philipsen, ‘Diplomacy with Ambiguity. The Bilderberg Organization 1952-1977’ (Phd diss. Universiteit van Kopenhagen, 2009); I. Philipsen, ‘For Better or for Worse? The Bilderberg Meetings and the Lockheed Affair’ in: *Atlantic, Euratlantic, or Europe-America?* Ed. G. Scott-Smith en V. Aubourg (Parijs 2011) 362-391. Maar zie ook: H. Wilford, ‘CIA plot, socialist conspiracy, or new world order? The origins of the Bilderberg group, 1952-55’, *Diplomacy & Statecraft* 14:4 (2003) 70-82; I. Richardson, A. Kakabadse en N. Kakabadse, *Bilderberg People. Elite Power and Consensus in World Affairs* (Londen 2011); V. Aubourg, ‘The Bilderberg Group. Promoting European Governance Inside an Atlantic Community of Values’ in *Transnational networks in regional integration. governing Europe 1945-83* (New York 2010)

wij ons nu een beter beeld van deze organisatie, haar netwerk en activiteiten vormen.

De Bilderberg Meetings ontleen hun naam aan Hotel de Bilderberg in Oosterbeek, de plek waar de eerste trans-Atlantische Bilderbergconferentie plaatsvond van 29 tot 31 mei, 1954. De geestelijk vader van het 'Bilderberg-concept' was de Pool Joseph Retinger die zeer actief was in de Europese beweging en over een invloedrijk netwerk beschikte. 'Hij kende iedereen die belangrijk was, en iedereen kende hem,' volgens Unilever topman Paul Rijkens, die zelf ook nauw betrokken was bij de oprichting van de bijeenkomsten.¹³ Retinger maakte zich aan het begin van de jaren '50 grote zorgen over het groeiende anti-Amerikanisme in Europa en de eveneens oplopende antipathie jegens Europa in de VS, aangewakkerd door gebeurtenissen als de Korea-oorlog, dekolonisatie en het McCarthyisme.¹⁴ Op de conferentie in Oosterbeek bracht hij invloedrijke Amerikanen en Europeanen samen om vrijelijk van gedachten te wisselen teneinde de wortels van de groeiende trans-Atlantische spanningen te kunnen analyseren, een ventilatieklep voor frustraties te bieden en wederzijds begrip en vertrouwen te stimuleren – doelen die ook met de hierop volgende Bilderbergconferenties nagestreefd zouden worden. Om een ruimte te creëren waar de deelnemers openhartig konden spreken, werd de conferentie achter gesloten deuren en *off the record* gehouden. Deelnemers bestonden niet slechts uit overheidsfunctionarissen, maar vertegenwoordigden een bredere Atlantische elite. Of ze nu actief waren in het bedrijfsleven, de politiek, het bankwezen, in filantropische instellingen, de wetenschap, of de media, allen waren op zekere wijze invloedrijk binnen verschillende kringen van de Atlantische gemeenschap.¹⁵ De conferentie

38-60; V. Aubourg, 'Organizing Atlanticism. The Bilderberg Group and the Atlantic Institute 1952-63,' in *The Cultural Cold War in Western Europe 1945-1960*, ed. G. Scott-Smith en H. Krabbendam (Londen 2003) 92-108.

¹³ P. Rijkens, *Handel en Wandel*, (Rotterdam 1965) 134; T. Gijswijt, *Informal Alliance*, 33, 62.

¹⁴ T. Gijswijt, *Informal Alliance*, 3. Voor een uitgebreide analyse van factoren die een rol speelden in de totstandkoming van deze spanningen zie, *Informal Alliance*, hoofdstuk 2: Anti-Americanism and the road to Bilderberg, 33-59; P. Rijkens, *Handel en Wandel*, 136.

¹⁵ In de woorden van de Amerikaanse secretaris-generaal van de Bilderberg Meetings Joseph E. Johnson 'a trans-national cross-section of people who are directly or indirectly influential in policy making and the leadership of public opinion.' Zie: Rockefeller Archive Center (RAC), Sleepy Hollow, NY, Ford

duurde meerdere dagen, hetgeen deelnemers de kans bood elkaar goed te leren kennen en zodoende een persoonlijke vertrouwensband op te bouwen.¹⁶

Als voorzitter van de Bilderbergconferentie had Retinger de Nederlandse prins Bernhard gerekruteerd. De Nederlandse prins zat de conferenties niet alleen voor, ook de uitnodigingen werden in zijn naam verstuurd. Naast het voordeel van de koninklijke titel, die zijn voorzitterschap extra elan gaf, was de prins volgens Bilderberg-expert Thomas Gijswijt zowel in Europa als de VS bekend en gerespecteerd. Tijdens de Tweede Wereldoorlog had hij veel machtige vrienden gemaakt, waaronder in Washington waar hij onder andere gemakkelijk toegang verkreeg tot het Witte Huis. De prins sprak naast Nederlands vloeiend Engels, Frans en Duits en zou ook snel bekend komen te staan om de charme waarmee hij de conferenties voorzat.¹⁷ Hoewel de honoraire secretaris-generaals een meer fundamentele rol speelden in de organisatie van de conferenties en het diplomatieke werk eromheen, maakte het voorzitterschap van prins Bernhard hem tot een belangrijke ambassadeur van de Bilderberg Meetings, een rol die hij zou blijven vervullen tot het Lockheedschandaal er in 1976 voor zorgde dat hij deze positie moest neerleggen.¹⁸ De Bilderbergconferentie in Oosterbeek zou namelijk de eerste in een lange reeks conferenties worden, die tot op de dag van vandaag voortduurt.

Het initiatief van de eerste Bilderbergconferenties lag duidelijk bij de Europeanen en hoewel de Amerikanen hun eigen Bilderbergsecretariaat met een eigen honorair secretaris-generaal zouden oprichten, zou de coördinatie en het initiatief ook in de jaren die volgen voornamelijk bij het Europese secretariaat blijven liggen. Onder Joseph Retinger was dit Europese secretariaat gevestigd in Londen, waar de geestelijk vader van de Bilderberg

Foundation Archive (FFA), 'Evaluation by Joseph E. Johnson' in: Ford Foundation Report, Bilderberg Meetings 1969-1971, Ford Foundation Grant File, Bilderberg, PA 56-341, Section 3: Reports, Reel 5464.

¹⁶ T. Gijswijt, *Informal Alliance*, 33-34, 61-62; N. A. Bloemendal, *Reframing the Diplomat*, 155-156; RAC, Rockefeller Family Archive, 'Background and purposes of the Bilderberg Meetings', December 4, 1975, box 327, RG3, Bilderberg Meetings (met toestemming van Peter Johnson).

¹⁷ T. Gijswijt, *Informal Alliance*, 34-35; V. Aubourg, 'Organizing Atlanticism', 93-94;

¹⁸ Zie bijvoorbeeld: I. Philipsen, 'For Better or for Worse?' The Bilderberg Meetings and the Lockheed Affair' in: G. Scott-Smith en V. Aubourg ed., *Atlantic, Euratlantic, or Europe-America?* (Parijs 2011) 362-391.

Meetings werd bijgestaan door zijn secretaris John Pomian - eveneens een Pool die actief was in de Europese beweging. Nadat Retinger in 1960 werd vervangen door de Nederlandse Ernst van der Beugel, werd het Europese secretariaat verplaatst van London naar Den Haag en – ondanks protesten van Retinger - geheel door een kerngroep van Nederlanders bemand: Ernst van der Beugel, Arnold Lamping, Paul Rijkens en prins Bernhard. Zodoende werd de link met Nederland, die vanaf het begin reeds duidelijk aanwezig was, in 1960 nog sterker.

Tussen 1960 en 1980 speelde de Nederlandse atlanticus Ernst van der Beugel als Europees Honorair secretaris-generaal en opvolger van Joseph Retinger een spilfunctie binnen de Bilderbergconferenties. Zoals zijn goede vriend, Henry Kissinger – zelf een veelvuldig deelnemer aan de Bilderbergconferenties – het verwoordde: ‘I considered him for many years as sort of the glue that held the group together.’¹⁹ Van der Beugel was zijn carrière begonnen bij de Nederlandse overheid ten tijde van de wederopbouw net na de Tweede Wereldoorlog. Via het Marshall Plan was hij vanuit het ministerie van Economische Zaken bij het ministerie van Buitenlandse Zaken terecht gekomen, alwaar hij een centrale rol kwam te vervullen in de vormgeving van het Nederlandse beleid met betrekking tot de trans-Atlantische betrekkingen en de Europese integratie. Na twee jaar namens de PvdA als staatssecretaris van Buitenlandse Zaken te hebben gediend in het vierde kabinet Drees, verruilde hij zijn overheidspositie in 1959 voor de KLM, waar hij van 1959 tot 1961 als plaatsvervangend directeur-generaal en vervolgens tot 1963 als directeur-generaal zou dienen. Hoewel hij nooit terug zou keren als officieel diplomaat, betekende deze overstap naar de privésector echter niet het einde van zijn diplomatieke rol in de trans-Atlantische betrekkingen. Deze rol zou hij onder andere in zijn functie als Europees secretaris-generaal van de Bilderbergconferenties nog decennia voortzetten.²⁰

Van der Beugels secretaris en plaatsvervanger binnen de Europese Bilderbergorganisatie, Arnold Lamping, die in 1960 Retinger’s secretaris John Pomian verving, had ook reeds een carrière als formeel diplomaat

¹⁹ Henry Kissinger, interview met de auteur, 4 januari 2012.

²⁰ Voor Ernst van der Beugel en de continuïteit van zijn diplomatieke rol in privécapaciteit zie: N.A. Bloemendal, *Reframing the Diplomat*; N.A. Bloemendal, ‘Between Dinner Table and Formal Diplomacy. Ernst van der Beugel as an Unofficial Diplomat for an Atlantic Community’, *New Global Studies* 8:1 (2014) 103-119.

achter de rug. Zijn laatste formele positie was als Nederlands ambassadeur in Bonn, een post die hij van 28 november 1952 tot 1 mei 1959 bekleedde.²¹ Ook de Penningmeester van het Europese Secretariaat was een Nederlander: Unilever topman Paul Rijkens. Net als prins Bernhard had hij samen met Joseph Retinger aan de wieg van de Bilderbergconferenties gestaan. Hoewel hij geen formele diplomatieke achtergrond had, speelde hij wel een actieve rol in het diplomatieke proces – niet alleen door zijn rol in de Bilderbergconferenties, maar bijvoorbeeld ook door zijn activiteiten binnen de zogenaamde ‘Groep Rijkens’, een onofficieel gezelschap van private actoren die actief waren in het diplomatieke proces rondom de Nieuw-Guineakwestie.²²

Allen waren zij overtuigde Atlantici; voorstanders van nauwe samenwerking met de Verenigde Staten in de context van de Koude Oorlog. Samen maakten deze Nederlanders in 1963 deel uit van een kerngroep binnen de organisatie van de Bilderberg Meetings die vanuit hun Haagse secretariaat vorm probeerden te geven aan de conferentie in Cannes, teneinde daarbij actief bij te dragen aan het management van de internationale betrekkingen binnen de Atlantische gemeenschap.

Het Franse Veto en de voorbereidingen van de Bilderbergconferentie van 1963

Reeds voordat Charles de Gaulle zijn beroemde persconferentie hield, bestond er een groot wantrouwen jegens de Franse Europapolitiek binnen de Nederlandse buitenlands-politieke elite. De vrees van de Atlantici was met name dat de Franse Gaullisten een meer onafhankelijke Europese koers ten opzichte van de VS wilden uitzetten. Hierin zou het de Franse ambitie zijn om een geïntegreerd Europa onder Frans leiderschap te vormen dat zich vervolgens zou positioneren als een derde macht tussen de Sovjet-Unie enerzijds en de Verenigde Staten anderzijds. Deze wens zou gedreven zijn

²¹ W.J.M.Klaassen, ‘Lamping, Arnold Theodoor (1893-1970)’, in *Biografisch Woordenboek van Nederland*, <http://resources.huygens.knaw.nl/bwn1880-2000/lemmata/bwn2/lamping>, geraadpleegd op 20 september 2019.

²² Zie: W.F. Lichtenauer, ‘Rijkens, Paul Carl (1888-1965)’, in *Biografisch Woordenboek van Nederland*, <http://resources.huygens.knaw.nl/bwn1880-2000/lemmata/bwn1/rijkens>, geraadpleegd op 20 september 2019; Rijkens, *Handel en Wandel*, 160-181.

door de nationalistische ambitie de Franse grandeur op het internationale toneel te herstellen. In plaats daarvan hoopten de Nederlandse Atlantici, die ook sterk vertegenwoordigd waren op het Nederlandse ministerie van Buitenlandse Zaken, juist op een verdieping van de samenwerking met de Verenigde Staten binnen een Atlantische gemeenschap. Onder het leiderschap van de Nederlandse minister van Buitenlandse Zaken Joseph Luns manifesteerde Nederland zich dan ook als een luis in de pels van Charles de Gaulle's Europese ambities, onder andere vanwege de bedreiging die de Franse ambities met betrekking tot het Europese project vormden voor de Atlantische eenheid, hoewel tegengestelde economische belangen ook zeker een belangrijke factor waren.²³ Zo had de Nederlandse minister van Buitenlandse Zaken Joseph Luns in 1961-'62 een spilfunctie vervuld in het tegenhouden van het Franse Europese politieke project dat bekend zou worden als het 'Fouchet Plan', hetgeen door Atlantici werd gezien als een stap op weg naar een continentaal geïntegreerd Europa onder Frans leiderschap.²⁴ Luns zag zich hierin gesteund door een bredere onofficiële Nederlands-politieke elite met Atlantische sympathieën. Zij vreesden dat de Franse plannen uiteindelijk de Atlantische eenheid, die zij als de hoeksteen van de Westelijke veiligheid in de context van de Koude Oorlog zagen, zou ondermijnen. De Europese droom van de Gaullisten was dan ook een van de grootste nachtmerries van de Atlantici, waar ook de leden van het Europese Bilderbergsecretariaat onder gerekend konden worden.

Ernst van der Beugel, ook wel beschreven als een van de 'founding fathers' van het Nederlandse Atlanticisme, had tijdens zijn carrière bij Buitenlandse Zaken wellicht het diepste wantrouwen van allemaal jegens Charles de Gaulle ontwikkeld. Toen de Gaulle in 1959 in Frankrijk aan de macht dreigde te komen, kon Van der Beugel er slecht van slapen. In zijn dagboek vergeleek hij de situatie zelfs met het moment waarop Hitler in Duitsland aan de macht kwam: 's Nachts sliep ik slecht over Frankrijk. Ik heb hetzelfde gevoel in mijn maag als in '33. Het wordt De Gaulle naar mijn mening, maar dat betekent, dat rebellerende generaals een overigens rot

²³ H.L. Wesseling, *De man die nee zei. Charles de Gaulle 1890-1970* (Amsterdam 2012) 245.

²⁴ M. Segers, 'De Gaulle's Race to the Bottom: The Netherlands, France and the Interwoven Problems of British EEC Membership and European Political Union, 1958-1963.' *Contemporary European History*, 19 (2010) 111-132.

democratisch regiem naar huis kunnen sturen. De situatie is even ernstig als in 1933.²⁵

Het verzoek van de Britten in juli 1961 om tot de EEG toe te mogen treden, dat gevolgd werd door de oproep van president Kennedy om toe te werken naar een Atlantisch Partnerschap, waarin diezelfde toetreding van het VK tot het proces van de Europese integratie een belangrijke stap zou vormen, stemde Van der Beugel echter hoopvol. Zoals hij het zelf beschreef: 'It looked as if the process of European integration would receive a new and indispensable momentum by the joining of the U.K. and other European countries and that a true partnership between the U.S. and a unified Europe could be embarked upon as a crowning achievement of this process of structuring the Western World, which was started around 1947.'²⁶ Deze hoop werd echter bruut de kop in gedrukt door de persconferentie van de Franse president op 14 januari 1963, die Van der Beugel beschreef als 'a frontal attack on the concept of the Atlantic Partnership as conceived by the Kennedy administration and understood in a great part of Europe.'²⁷ De nachtmerrie van de Atlantici leek hiermee werkelijkheid geworden.

Zoals in de introductie van dit artikel reeds genoemd, veroorzaakten de acties van de Franse president behoorlijk wat spanning binnen de Atlantische gemeenschap. De Europese Atlantici vreesden met name dat de Amerikanen Europa als ondankbaar voor de Amerikaanse veiligheidsgarantie in de Koude Oorlog zouden gaan zien. Ze vreesden dat de acties van De Gaulle als gevolg isolationistische tendensen in de VS zou voeden, hetgeen tot de terugtrekking van Amerikaanse troepen van het Europese continent zou kunnen leiden, terwijl de Atlantici deze troepen van fundamenteel belang voor de Europese veiligheid in de context van de Koude Oorlog zagen. Hoe kon worden voorkomen dat West-Europa en de VS in het diplomatieke tumult rondom de persconferentie van de Franse president uit elkaar zouden drijven? Teneinde de trans-Atlantische spanningen die in deze context waren ontstaan te mediëren, zag Ernst van der Beugel een belangrijke rol weggelegd voor de Bilderbergconferentie van

²⁵ NA, Archief Ernst van der Beugel, inv. nr. 1., E.H. van der Beugel, 'Dagboek van een Staatssecretaris', p. 146.

²⁶ Privé-archief Aukelien van Hoytema-van der Beugel (AHB), archiefdoos 'Lezingen E.H. van der Beugel', E.H. van der Beugel, 'Introduction Prof. E.H. van der Beugel at the Atlantic Symposium', Greenwich, 3 oktober 1967.

²⁷ E. H. Van der Beugel, *From Marshall Aid to Atlantic Partnership. European Integration as a Concern of American Foreign Policy* (Amsterdam 1966) 376.

1963, die in maart – slechts enkele maanden na het Franse veto - plaats zou vinden. Toevallig ook nog eens in Cannes, Frankrijk. 'Juist onder de huidige politieke spanningen', zo stelde Van der Beugel in een brief aan prins Bernhard, 'zou een Bilderberg conferentie tot gunstige resultaten kunnen leiden, doordat zij een mogelijkheid zou scheppen om, in een sfeer van vertrouwelijkheid, de in Atlantisch verband ontstane tegenstellingen te verminderen – de doelstelling van Bilderberg.'²⁸

Op acht maart kwam het Europese secretariaat samen bij penningmeester Paul Rijkens, teneinde vorm te geven aan deze conferentie. Prins Bernhard was niet bij deze bijeenkomst aanwezig, maar werd vertegenwoordigd door zijn particulier secretaris Mr. Andreas Everhardus van Braam Hoeckgeest.²⁹ Ook stuurde Ernst van der Beugel de prins na afloop van de bijeenkomst persoonlijk nog een brief, waarin hij hem herinnerde aan wat er op het spel stond tijdens de aankomende conferentie. Naast diplomatieke kansen, moest de prins ook rekening houden met serieuze risico's die de gespannen trans-Atlantische situatie met zich meebracht:

'Het staat boven iedere twijfel vast, dat dit een van de moeilijkste conferenties zal zijn, die Uwe Koninklijke Hoogheid in het kader van der Bilderberg hebt moeten voorzitten. De situatie is explosief, de onderwerpen zijn explosief; de deelnemers zijn explosief en bovendien is het uit mijn gesprekken duidelijk geworden, dat niemand weet wat er na de interventie van de Generaal moet gebeuren. De enige die een vaste lijn hebben, zijn de Fransen. Zowel de Amerikanen als de Engelsen zijn zonder politiek; de Duitsers zweven meer dan ooit en de *state of the Alliance* is naar mijn mening ernstiger en verwarrender dan ooit sinds 1945 het geval was. Dit alles maakt de Bilderberg conferentie uitermate belangrijk, omdat het de

²⁸ Nationaal Archief, Archief Bilderberg Conferenties (NA, ABC), inv. nr. 67, E.H. van der Beugel aan ZKH prins Bernhard, 5 februari 1963.

²⁹ Van Braam was op 1 januari 1963 benoemd tot particulier secretaris van prins Bernhard. Daarvoor had hij namens het ministerie van economische zaken onder andere deel uitgemaakt van de Nederlandse delegaties bij de NAVO en de Verenigde Naties en had hij enige jaren opgetreden als handelsattaché in Zweden. Zie: B. Woelderink, *Geschiedenis van de Nederlandse thesaurie. Twee eeuwen thesaurie en thesauriers van het Huis Oranje-Nassau, 1775-1975* (Hilversum 2010) 219.

eerste keer is, dat dit soort groepen elkaar na de bomaanval van De Gaulle ontmoet. Als ze echter niet in goede banen wordt geleid, draagt ze grote risico's in zich, mede voor het verdere werk van de Bilderberg. Het is namelijk niet moeilijk om b.v. het eerste halfuur alle Fransen op een boze hoop te jagen, maar het is wel moeilijk om deze dagen te laten eindigen met een enigszins positieve indruk.³⁰

Om de conferentie in deze 'explosieve' diplomatieke context in de 'juiste' banen te leiden, achtte Van der Beugel het nodig 'for the Prince to give a rather strong guidance as to the atmosphere and proceedings of the discussion.'³¹ Om dit te bereiken had het Europese secretariaat een inleiding opgesteld die duidelijke richtlijnen verschafte voor de besprekingen tijdens de conferentie. Deze inleiding zou later ook met andere leden van het Bilderberg Steering Committee worden gedeeld.³² Zij stemden met de openingstekst in, die uiteindelijk door de prins werd voorgelezen op de conferentie in Cannes.³³ Inhoudelijk erkende deze inleiding dat er grote onenigheid bestond binnen de Westerse alliantie. Er werd aan de deelnemers gevraagd om zich in deze context vooral niet 'te explosief' op te stellen met betrekking tot 'some of the issues which had come so much into the open during recent months.' In plaats daarvan werden de deelnemers uitgenodigd deze kwesties te analyseren in plaats van elkaar in de haren te vliegen teneinde samen tot oplossingen te komen waarmee de toekomst op een constructieve wijze vorm kon worden gegeven.³⁴ Om dit doel te bereiken werden er een aantal specifieke 'talking points' geïntroduceerd met

³⁰ NA, ABC, inv. no. 67, E.H. van der Beugel aan ZKH Prins Bernhard, 8 maart 1963.

³¹ NA, ABC, inv. no. 21, E.H. van der Beugel aan Wilfrid S. Baumgartner en George Nebolsine, 8 maart 1963.

³² Het Europese Secretariaat nam het initiatief en had hierbij een *duidelijke 'agenda-setting rol'*. Vervolgens werden de plannen besproken binnen een breder 'Steering Committee', waarin vertegenwoordigers van de verschillende landen waaruit deelnemers werden uitgenodigd zitting namen. Zij assisteerde in de planning van de conferenties, bijvoorbeeld met betrekking tot het selecteren van de deelnemers en het binnenhalen van de noodzakelijke financiering. Zie onder andere: *Gijsmijt, Informal Diplomacy*, 90-91.

³³ 'Bespreking bij de Heer Rijkens', March 8, 1963, file 55, Bilderberg; E.H. van der Beugel to HRH Prince Bernhard, 13 March 1963, file 67, Bilderberg.

³⁴ NA, ABC, inv. no. 67, Bilderberg Secretariat, 'Preliminary Note Bilderberg Conferences Cannes 1963'.

onderwerpen waarover grote onenigheid leek te bestaan binnen de Atlantische gemeenschap waar de trans-Atlantische elite zich tijdens de conferentie over zou buigen. Hieronder bevond zich de volgende vraag: Will the growing strength of Europe lead to a competition between Europe and the U.S. in the market of world power, or will it lead to an equal partnership in a single enterprise? What are the conditions for such a partnership? We should be more specific than we have been till now.³⁵

De leden van het Europese Bilderbergsecretariaat hadden ook reeds nagedacht over het antwoord dat zij wensten te zien op deze vraag. Op basis van de notulen van een bijeenkomst ter voorbereiding van de conferentie die op 27 februari plaatsvond ‘ten kantore van de Heer Rijkens’, kan gesteld worden dat zij naast het mediëren van de trans-Atlantische spanningen ook een ander, specifiek doel nastreefden met deze Bilderbergconferentie: ze wensten een betere definitie te formuleren voor het concept ‘*equal partnership*’, waar president Kennedy over had gesproken toen hij zijn *Grand Design* voor de trans-Atlantische betrekkingen had geïntroduceerd. Specifiek ging het ze erom dat deze ‘betere definitie’ het gevaar van een derde macht ‘niet mag insluiten.’ In andere woorden: de Atlantische elite moest zich duidelijk distantieren van de ambities van Charles de Gaulle. De notulen stellen letterlijk: ‘De Prins moet hier naar toe werken.’³⁶ Hoewel vaak wordt gesteld door betrokkenen van de Bilderberg Meetings dat de conferenties slechts een ontmoetingsplaats bieden om een vrije gedachteswisseling te faciliteren, laten de notulen van het Europese secretariaat zien dat de Nederlandse organisatoren van het Europese secretariaat in dit geval meer specifieke doeleinden nastreefden en de conferentie bewust in een Atlantische richting probeerden te sturen. Het doel was een duidelijke Europese verwerping van de Franse conceptie van een geïntegreerd Europa als derde macht tussen de VS en de Sovjet Unie teneinde de Amerikanen ervan te verzekeren dat De Gaulle – wiens acties reeds behoorlijk wat ressentiment en onbegrip onder de Amerikanen hadden opgewekt – niet voor heel (west-)Europa sprak.³⁷ Terwijl ze de

³⁵ NA, ABC, inv. no. 55, ‘Vergadering ten kantore van de Heer Rijkens’, 27 februari 1963.

³⁶ Ibidem.

³⁷ Deze zorg, en in het bijzonder de invloed van de Gaulle’s acties op de Amerikaanse publieke opinie, werd ook tijdens de conferentie benadrukt door een van de Amerikaanse deelnemers. Zie: Bilderberg Meetings, ‘Cannes Conference’,

Gaullisten hoopten te isoleren, was het op hetzelfde moment de bedoeling dat ze de Fransen niet tegen zich in het harnas zouden jagen, of anderszins zouden vervreemden. Juist na de gebeurtenissen van januari 1963 was het van fundamenteel belang om de Fransen betrokken te houden in de trans-Atlantische dialoog. Juist tijdens een periode van crisis moesten de communicatiekanalen optimaal functioneren om trans-Atlantische vervreemding – zowel van een intellectuele aard (met betrekking tot beleid) én op persoonlijk niveau – te voorkomen. Juist voor dit doel vormde de Bilderbergconferenties als alternatieve diplomatieke ruimte een nuttige aanvulling op het formele diplomatieke proces.

De Bilderbergconferentie in Cannes

Tijdens de conferentie in Cannes werd het politieke thema op de agenda geopend met de door Van der Beugel voorgestelde inleiding, voorgelezen door prins Bernhard. Hierop presenteerde de Italiaanse ambassadeur in het Verenigd Koninkrijk, Pietro Quaroni, een paper waarin hij de noodzaak ‘to remain loyal to NATO and to accept American superiority as a fact’ introduceerde – zaken waar de deelnemers in grote lijnen mee instemden volgens het conferentieverlag.³⁸ De Italiaanse ambassadeur uitte ook zijn teleurstelling over het afbreken van de onderhandelingen tussen de VS, het Verenigd Koninkrijk en de Europese Economische Gemeenschap – een gebeurtenis die hij beschreef als ‘a blow from which European integration might never recover.’

Als reactie op het Atlantisch georiënteerde betoog van ambassadeur Quaroni deelde Jacquél Baumel, de secretaris-generaal van de Franse Gaullistische partij *Union pour la Nouvelle République* op openhartige wijze het perspectief van de Franse president op de trans-Atlantische betrekkingen. De nucleaire kwestie kwam met name prominent naar voren in zijn voordracht. Baumel ‘rejected the concept of a multilateral or multinational NATO nuclear force, a proposal which had been introduced by the Kennedy Administration shortly before and which was meant to strengthen the transatlantic relationship. In contrast, Baumel expressed the determination of the French government to continue with its policy of

<http://file.wikileaks.org/file/bilderberg-meetings-report-1963.pdf>, geraadpleegd op 20 september 2019.

³⁸ Ibidem.

maintaining its own national nuclear deterrent,' aldus het conferentieverlag. De Fransman benadrukte in het bijzonder het Gaullistische wantrouwen jegens de Amerikaanse bereidwilligheid om de Europese bondgenoten in alle omstandigheden te hulp te komen. Hoewel verschillende Europeanen, waaronder een aantal Franse deelnemers, tijdens de discussie die volgde aangaven deze uitingen problematisch te vinden, waren er ook een paar Europeanen die deze zorgen leken te delen. Volgens een Amerikaans verslag van de Ford Foundation – een belangrijke geldschieter van de Bilderberg Meetings – 'this expression of doubt on the part of the Europeans aroused some bitter comments by Americans, who felt that [their] past performance gave no indication that [they] would not honor [their] pledge to defend Europe.' In reactie hierop verdedigden twee Amerikaanse overheidsfunctionarissen, verbonden aan de regering Kennedy, de NAVO-kernmacht, daarin gesteund door een aantal Europese sprekers.³⁹

De Europese plaatsvervangend secretaris-generaal Arnold Lamping verliet de conferentie desalniettemin met de indruk 'dat de Gaullisten hun isolement toch wel hebben aan gevoeld.' Hij was ervan overtuigd dat 'vooral de Amerikaanse betogen waarin een diepgevoelde teleurstelling tot uitdrukking kwam over het doorkruisen door de regering van de Gaulle van het eerlijk en openhartig door de Amerikaanse regering opgezette Atlantische verdedigingssysteem, wel indruk hebben gemaakt' op de deelnemers. De Franse oppositie tegen De Gaulle had zich tevreden getoond, aangezien de bijeenkomst hen de mogelijkheid had geboden 'voor een internationaal forum van zeer hoog peil hun bezwaren tegen de politiek van de President naar voren te brengen' – een kans die ze volgens Lamping in eigen land steeds minder kregen.⁴⁰ Het officiële verslag van de conferentie, dat door Lamping was opgesteld en na afloop werd verspreid onder de deelnemers, besteedde bewust veel aandacht aan Baumel's exposé. Dit was, zo stelde Lamping in een intern Nederlands document van het Europese secretariaat dat hij bij de conceptversie van zijn conferentieverlag voegde, 'omdat hier voor de eerste maal een duidelijke, volledige samenvatting van de Atlantische politiek van Generaal de Gaulle is gegeven.'⁴¹ Deze stelling werd bevestigd door een verslag van de Amerikaanse Ford Foundation, waarin werd gesteld dat 'several participants expressed the opinion afterwards that this was the most forthright

³⁹ RAC, FFA, Reel 5473, 'Grant file Bilderberg 56-341'.

⁴⁰ NA, ABC, inv. no. 21, A.T. Lamping, 'Afterthoughts after Cannes'.

⁴¹ NA, ABC, inv. no. 21, A.T. Lamping, 'Rapport Conferentie Cannes', 3 juli 1963.

presentation of the Gaullist point of view ever put forth in any forum.⁴² 'Uiteraard', zo vervolgde Lamping zijn toelichting op het door hem opgestelde verslag, 'bracht deze opzet de noodzaak mede, de tegen het huidige Franse beleid gerichte politiek in gelijke mate tot haar recht te laten komen.'⁴³

Het door Lamping opgestelde verslag schonk bewust veel aandacht aan het isolement van de Fransen. Zoals de secretaris het zelf verwoordde: 'Het "*Baumel seul*" motief loopt als een rode draad door het verslag: duidelijk komt hierin tot uiting dat de door de spreekbuis van de Gaulle naar voren gebrachte stellingen vrijwel algemeen werden afgewezen.'⁴⁴ Volgens het verslag van de Ford Foundation, hadden sommige stellingen van de Gaullist hier en daar echter ook wel wat steun ontvangen, hetgeen erop lijkt te wijzen dat het '*Baumel seul*' motief in het verslag van Lamping wellicht wat sterk was aangezet op een wijze die de diplomatieke doeleinden die het Europese secretariaat nastreefde, ondersteunde. Desalniettemin verliet de Amerikaanse onderminister van Buitenlandse Zaken George Ball – een van de belangrijkste adviseurs van president Kennedy – de conferentie 'convinced that the majority of Europeans did not accept de Gaulle as their true spokesman.'⁴⁵ Dit suggereert dat een van de belangrijkste doeleinden van het Europese secretariaat was behaald. Op hetzelfde moment waren ze erin geslaagd om de Franse deelnemers niet van zich te vervreemden. Sterker, Franse deelnemers uitten hun waardering voor 'de wijze waarop, en de sfeer waarin de volle gelegenheid was gegeven de Franse opvattingen uiteen te zetten.'⁴⁶ Toen Lamping na afloop contact opnam met Jacques Baumel om na te gaan hoe deze '100% Gaullist' de conferentie had ervaren, stelde de Fransman dat hij graag weer deel zou nemen aan een volgende conferentie, 'si le Prince me ferait l'honneur de m' inviter à nouveau' – 'een geen onbevredigende balans', concludeerde Lamping.⁴⁷

⁴² RAC, FFA, Reel 5473 'Grant file Bilderberg 56-341'.

⁴³ NA, ABC, inv. no. 21, A.T. Lamping, 'Rapport Conferentie Cannes', 3 juli 1963.

⁴⁴ Ibidem.

⁴⁵ T. Gijswijt, 'Uniting the West. The Bilderberg Group, the Cold War and European Integration, 1952-1966' (Phd-dissertatie, Ruprecht-Karls-Universität Heidelberg 2007) 276.

⁴⁶ NA, ABC, inv. no. 21, A.T. Lamping, 'Afterthoughts after Cannes', 11 juli 1963.

⁴⁷ Ibidem.

Ook vanuit het perspectief van de Amerikaanse Ford Foundation vormde de Bilderbergconferentie in Cannes een welkome toevoeging aan het formele diplomatieke proces. Zoals zij het zelf formuleerden:

‘For the first time since General de Gaulle’s January pronouncement, the Bilderberg meeting provided a quiet and unpublicized opportunity for leading French figures to meet with other European and American members of the Bilderberg Group for serious and frank discussions of the Atlantic situation [where] contacts were re-established, and a free exchange of opinions took place that could not have occurred in an official gathering.’⁴⁸

Conclusie

Wij kunnen dan ook concluderen dat de Bilderbergconferentie van 1963 in Cannes, in de afwezigheid van een formele trans-Atlantische politieke structuur buiten de NAVO, functioneerde als een onofficieel diplomatiek forum waar de trans-Atlantische elite, bestaande uit private actoren en overheidsfunctionarissen in privécapaciteit, samenkwam om zich – op een zeer delicaat en turbulent diplomatiek moment - gezamenlijk over de trans-Atlantische betrekkingen te buigen. De conferentie bood zo een alternatieve diplomatieke ruimte waarbinnen trans-Atlantische spanningen konden worden gemedieerd door een forum te bieden waar zorgen en problemen vrijelijk konden worden besproken en geanalyseerd, waar frustraties konden worden geventileerd, waar persoonlijke banden konden worden aangehaald en posities konden worden verhelderd op een manier die als ‘onmogelijk’ werd gezien in een formele diplomatieke setting.⁴⁹

Vanuit het Europese secretariaat in Den Haag, dat geheel door Nederlanders werd bemand, werd de Bilderbergconferentie van 1963 ook bewust ingezet als een diplomatiek instrument om een specifiek Atlantische koers uit te zetten, onder andere door aan de Amerikaanse buitenlands-politieke elite duidelijk te maken dat De Gaulle niet voor heel Europa sprak en dat zijn conceptie van Europa als een derde macht geen brede steun

⁴⁸ RAC, FFA, Reel 5464, ‘Request for Grant Action, General program of the Bilderberg Conference Group, Supplement No. 3’, 17 april 1968, Ford Foundation Grant Files, Bilderberg 56-341.

⁴⁹ Ibidem.

vond onder de West-Europese buitenlands-politieke elite. Hiermee droegen deze Nederlandse Atlantici, die als private actoren deel uitmaakten van het Europese Bilderbergsecretariaat, bewust bij aan het vreedzame beheer van de trans-Atlantische betrekkingen, oftewel aan het diplomatieke proces ten tijde van de Koude Oorlog. Willen wij in onze geschiedschrijving recht doen aan dit diplomatieke proces, dan zullen wij deze actoren en de onofficiële dimensie waar zij deel van uitmaakten een plek moeten geven in de historiografie.